

Styl indywidualny w perspektywie genologii lingwistycznej

BOŻENA WITOSZ
(Katowice)

Dwie fundamentalne kategorie tekstowe – styl i gatunek nieprzerwanie zaprzążają uwagę współczesnych tekstologów. Problematykę związku obu kategorii omówiła obszernie Kożyna w szkicu otwierającym VIII tom „Stylistyki” (por. Кожина 1999). Wzajemne relacje obu pojęć były także niedawno przedmiotem zainteresowania badaczy przyglądających się owym zależnościom z różnych perspektyw wyznaczanych heterogeniczną naturą wypowiedzi¹. Okazuje się, że w miarę postępu badań, natura odniesień stylu i gatunku odsłania ciągle nowe oblicze.

W teoretycznych założeniach genologii lingwistycznej, pod wpływem koncepcji Bachtina (Bachtin 1986), utrwaliło się przekonanie o obligatoryjnej i nadrzędnej determinacji gatunkowej wypowiedzi. Innymi słowy, przyjmuje się często, że wybór gatunku, jako pierwsza z czynności językowych podejmowanych przez podmiot mówiący, decyduje o kolejnych krokach tekstotwórczych, w tym między innymi o wyborze stylu (wzorca stylistycznego), por. m. in. (Sandig 1986, 1995; Mazur 1990; Wojtak 1998). Styl, obok innych komponentów gatunku: strukturalnego, pragmatycznego, kognitywnego, tematycznego, aksjologicznego, podlega regułom określonego wzorca. Równocześnie jednak każdy z wymiarów gatunku, jako element składowy wzorca, decyduje o kształcie całości modelu. Jak słusznie

1 Mam tu na uwadze głównie artykuły zebrane w pracach zbiorowych: (Witosz 2001, red.; Ostaszewska 2000; 2004, red.) oraz wagi na ten temat rozsiiane w najnowszych monografiach i syntezach poświęconych problematyce genologicznej: (por. np. Wojtak 2004 b).

podkreśla Kożyna: „Именно системное единство всех компонентов жанра, куда входит и объем произведения, сближает понятия стиля и жанра” (Кожина 1999: 15).

Relacje gatunku i stylu – w świetle genologii lingwistycznej – rozpatrywać można w kilku kontekstach. Punkt odniesienia, który chcę w tym miejscu przywołać, tworzą typologie form tekstowych występujących w określonych kulturach (mam na myśli bardzo ogólne rozumienie pojęcia model typologii tekstów, bowiem próba jakiegokolwiek doprecyzowania skazywałaby mnie od razu na wybór konkretnej opcji metodologicznej, konkretnego wykazu kryteriów dyferencjacji itp., a to w prowadzonych tu rozważaniach nie stanowi kwestii najistotniejszej). Na ogół klasyfikacje wyznaczają gatunkowi poziom podstawowy, by następnie rozwijać schemat typologii „w górę”, przyporządkowując gatunki kategoriom szerszym, oraz „w dół”, wskazując typowe warianty gatunków (odmiany), i na końcu, na najniższym poziomie, umieszczając konkretne teksty. Na najwyższym szczeblu wyodrębnia się zespoły gatunków (rodziny) wyróżnione ze względu na podobieństwo cech i ich tekstowych wyznaczników warunkowane występowaniem uchwytneho zespołu struktur tekstowych w określonych sytuacjach społeczno-komunikacyjnych (por. m. in. Gajda 1990: 30; Eggins, Martin 2001: 166-177). W tak pojętym związku gatunek, zdaniem wielu badaczy, wchodzi w zakres pola stylu funkcjonalnego, bowiem, czemu trudno zaprzeczyć, poszczególne odmiany języka grupują wokół siebie repertuar form wypowiedzi zdolnych do realizacji typowych dla danej odmiany funkcji komunikacyjnych. Pisze wprost Aleksander Wilkoń: „[...] dla jego [gatunku – BW] charakterystyki [...] konieczne staje się określenie przynależności gatunku do określonej odmiany językowej, nazywanej w wielu pracach stylami; idzie tu o takie odmiany, jak: styl publicystyczny, styl potoczny, styl naukowy, styl administracyjno-prawny, styl religijny, styl artystyczny². [...] Każda odmiana językowa, a w jej obrębie różne warianty socjalne, ma swoje specyficzne gatunki. [...] Odmiana wpływa na typ wypowiedzi, a typ wypowiedzi uzupełnia, precyzuje charakterystykę socjolingwistyczną, stylistyczną i pragmalingwistyczną tekstu” (Wilkoń 2004: 17). Gatunki byłyby zatem, jak zauważa Maria Wojtak, „postrzegane jako komunikacyjne konkretyzacje określonych stylów [...]” (Wojtak 2004: 25). Taką perspektywę opisu przyjmują autorzy wielu typologii, prezentując listy poszczególnych rodzin (rodzajów): gatunków potocznych (por. np. Gajda 1991; Деменьев, Седов 1998), naukowych (m.in.

2 Autor podaje powyższą typologię stylów funkcjonalnych współczesnej polszczyzny za Stanisławem Gajdą. Zob.: (Gajda 2001).

Mistřík 1975, 1985; Gajda 1982; Салимовский 1998); gatunków folkloru (Bartmiński 1990), urzędowych (Malinowska 2001), prasowych (m. in.: Bauer 2000; Balowski 2001; Wojtak 2004), użytkowych (Belke 1979), literackich (Bernacki, Pawlus 1999)³.

Przyporządkowanie zespołów gatunków poszczególnym stylom funkcjonalnym nie ma charakteru deterministycznego, a jedynie probabilistyczny – wskazuje, że pewne formy wypowiedzi zwykle pojawiają się w granicach jakiegoś kontekstu, co nie oznacza, że ich obecność jest niedopuszczalna w innych sytuacjach komunikacyjnych. Sytuacji „nie można konceptualizować jako domeny przymusu, wywieranego na działania podmiotowe, ale winna być ona pojmowana jako czynnik tworzący możliwość takiego działania” (Giddens: 2001: 226). Trudno byłoby bowiem wskazać wiele przykładów gatunków trwale i „wiernie” (niepodzielnie) związanych z jakimś stylem. Struktury tekstowe mają nieposkromioną chęć wchodzenia w różne związki, nierzadko w związki między gatunkami należącymi do odmiennych rodzin (rodzajów), co, w konsekwencji, osłabia granice podziałów typologicznych, zarówno gatunkowych, jak i stylowych. Migracje gatunków są charakterystyczne zwłaszcza dla dzisiejszej kultury, ale, jak wiadomo, także w przeszłości odbywały one bliższe lub dalsze podróże. Różne rodzaje transferu gatunków z innych stylów funkcjonalnych do obszaru form estetycznych omówiła ostatnio Teresa Dobrzyńska (Dobrzyńska 2004), przypominając, w jaki sposób i w jakich okolicznościach gatunki ludowej twórczości oralnej (podania, bajki, przysłowia, pieśni, legendy itp.) wzbogaciły i odnowiły rejestr form literatury romantycznej; jak poezja futurystyczna wchłonęła gatunki publicystyczne (reportaż, nekrolog, ogłoszenie, artykuł agitacyjny itp.); wreszcie, w jaki sposób poezja zaadaptowała gatunki religijne, takie jak: modlitwa, litania, hymn.

Dzisiaj obserwujemy zwłaszcza „przeprowadzki”, jak pisze Danuta Ulicka (2004), wypowiedzi eseistycznej, form autobiograficznych, dokumentu do centrum pola literackości. Warto podkreślenia jest nie tylko to, że pewne typy wypowiedzi spoza obszaru literatury znalazły dla siebie miejsce w jej granicach. Istotniejsze jest coś innego – dostrzeżenie wzajemnego uwikłania tych form, presji, jaką gatunki praktyczne wywierają na formy estetyczne i tego, jak pod ich wpływem koronne gatunki literackie (np. powieść w epoce współczesnej) zmieniają swą strukturę i szatę stylistyczną, a w konsekwencji, jak obecność gatunków

3 Warto wspomnieć na marginesie, że w wydanym ostatnio wyborze prac o problematyce genologicznej, grupując teksty wedle kryterium tematycznego, autorzy posłużyli się tytułem: *Gatunki mowy w różnych odmianach i stylach języka*. Por.: (Bartmiński..., red. 2004).

niefikcyjnych decyduje o przeobrażeniach wyznaczników współczesnego stylu artystycznego (Czerwińska 1996: 437).

Otwartość nie jest jedynie własnością stylu artystycznego i jego gatunków. Coraz częściej badacze wskazują na intertekstualny charakter tekstów naukowych (wspomina o tym Kożyna w cytowanym już przeze mnie artykule, por. Kożyna 1998: 30), między innymi na wyraźne zbliżenia komunikacji naukowej do gatunków literackich. Tekst naukowy (głównie tekst współczesnej humanistyki) wykazuje dziś cechy właściwe literaturze: gatunkowe (mam na myśli coraz popularniejszą formę *eseju* jako wypowiedzi naukowej), stylistyczne, kompozycyjne. Język wypowiedzi naukowej, podobnie jak artystycznej, staje się nietransparentny, przestaje być tylko środkiem prezentującym, przyciąga uwagę odbiorcy, bowiem sam staje się również przedmiotem przedstawienia. W tekście języki różnych metodologii prowadzą – inscenizowany przez autora – dialog. Zamierzona polifonia dyskursu naukowego umożliwia wprowadzenie do jego wnętrza różnych języków: dyscyplin naukowych, języków użytkowych i estetycznych. Jak podkreśla Danuta Ulicka, zmienia się również perspektywa i punkt widzenia podmiotu wypowiedzi – nie jest on przypisany do jednej opcji światopoglądowej czy metodologicznej. Ze zbliżeń nauki i literatury mogą zrodzić się nowe gatunki naukowe Ulicka określa je mianem „fikcji literaturoznawczych” – mające, zdaniem autorki, charakter nie mimetyczny, ale diegetyczny, przedstawiają bowiem wzory przedstawiania naukowego (Ulicka 2004).

Łatwo zauważalna tendencja gatunków do migracji każe zrewidować pogląd o jednostronnej determinacji stylu funkcjonalnego, jakiej podlegać miałyby gatunek wypowiedzi. Choć kategoria stylu ma niewątpliwie szerszy zakres, to o podporządkowaniu gatunku trudno tu mówić w sposób kategoryczny. Wydobywa się raczej właściwości obu kategorii świadczące o ich wzajemnej więzi.

Obserwowana w kulturze współczesnej inwazja stylu potocznego do komunikacji oficjalnej pociąga za sobą przenoszenie do sfery publicznej również gatunków potocznych. Myślę, że to zjawisko, dostatecznie już opisane, nie wymaga komentarza. Jednakże, zarówno dla stylistyki, jak i genologii, ważnym zadaniem jest obserwacja zmian, jakie obecność „obcych” stylowo gatunków uruchamia w obrębie danej odmiany oraz, równocześnie, śledzenie modyfikacji, jakie w modelu gatunku powoduje nowy dla niego kontekst użycia.

Wróćę na chwilę do stanowiska, o którym wspomniałam na początku artykułu, reprezentowanego głównie przez niemieckich przedstawicieli pragmatystyki, głoszącego, iż podmiot wypowiedzi dokonuje wyboru wzorca gatunkowego i następnie, w ramach kolejnych czynności językowych, wybiera, dostosowując do

gatunku, odpowiedni wzorec stylistyczny (dla nazwania tej zależności posługujemy się terminami: styl gatunku i / lub styl gatunkowy)⁴. Wydaje się jednak, że i ta relacja nie jest jednostronna – od wzorca gatunku do stylu gatunku – i nie jest podrzędna. Tak jak zakładamy istnienie w systemie czy kompetencji użytkowników abstrakcyjnych wzorców tekstowych (gatunków), tak możemy mówić o istnieniu abstrakcyjnych wzorców stylistycznych (por.: Skubalanka 2001: 21-41), które podlegają, podobnie jak gatunki, procesom taksonomicznym i typologicznym. Wzorce stylistyczne są w stosunku do wzorców gatunkowych autonomiczne, mogą być natomiast do wzorca gatunkowego i potem konkretnego tekstu akomodowane (por. Skubalanka 1992). Wzorce stylistyczne (i reprezentujące je style) są to „specjalne kody semiotyczne, związane ze sztuką, modą, obyczajem, w ogólności z kulturą człowieka. Między innymi mogą zaistnieć w materii języka i jego tekstach” (Skubalanka 2001: 24). Składnikami wzorcowej struktury stylistycznej są, zdaniem uczoney, znaki, które wchodzi w serie, tworząc kody (możemy mówić o kodzie miłosnym, klasycystycznym itp.). Powtórzmy za Skubalanką, podążając jej tropem myślenia, że akomodacja wzorca stylistycznego do tekstu odbywa się równolegle z akomodacją językową, tym samym, można zakładać, że odbywa się równolegle z akomodacją gatunkową. Jest to ważne spostrzeżenie, gdyż ilustruje wzajemną zależność (nie podrzędność) płaszczyzn stylu i gatunku, jako obligatoryjnie z tekstem związanych. Warto w tym kontekście przywołać uwagi autorów, którzy, wskazując na uwarunkowania stylu natury pragmatycznej, podkreślają równocześnie, że właściwości konkretnego stylu nie są przejawem jednokierunkowego oddziaływania determinantów sytuacyjnych. Świadczy o tym fakt, że zespoły środków stylistycznych mogą być użyte w kontekstach dla siebie nietypowych, nie tracąc swego nacechowania. Przemawia to ich zdaniem za tym, że „styl jest specyficznym systemem znakowym, rządzącym się swoimi własnymi prawami”. (Sandig, Selting 2001: 150). Wróć raz jeszcze do refleksji Margarity Kożyny: „[...] уже в замысле автора осуществляется как выбор жанра, так и

4 Nie rozważam tu interesującej kwestii relacji między obu pojęciami i uzasadnień ich ewentualnego zróżnicowania (por. ważne spostrzeżenia Marii Wojtak (2004: 27). Cechy stylistyczne przynależne do jednego gatunku mogą przekraczać jego granice i stanowić element stylu innych form. Zwraca na to uwagę Edward Balcerzan, pisząc, iż cechy stylu, takie jak np.: reporterskość, eszystyczność czy felietonowość, choć wykształcone w kontekście konkretnych gatunków: reportażu, eseju i felietonu, uobecniają się w wielu współczesnych tekstach inności gatunkowej (Balcerzan 2000: 98). Styl gatunkowy byłby zatem pojmowany jako zespół wyznaczników typowych dla jakiegoś gatunku, ale rozpoznawalny niezależnie od jego granic, funkcjonujący w ramach innych form jako zapośredniczony element ich stylu.

выбор стиля, фактор, обобщенно характеризующий оба понятия и связывающий их” (Кожина 1999: 15). Na doniosłą rangę stylu w granicach konkretnego gatunku wskazywał Bachtin: „Styl jest elementem gatunkowej jedności wypowiedzi” (Bachtin 1986: 354).

Kategoria stylu rysuje się najwyraźniej w tych sferach badań genologicznych, które skoncentrowane są na opisie procesu aktualizacji gatunku dokonywanej przez podmiot konkretnej wypowiedzi. Najwyższa pora zatem, by wprowadzić do rozważań kategorię stylu indywidualnego: „Wszelka wypowiedź – ustna i pisemna, tak prymarna, jak wtórna, w dowolnej dziedzinie obcowania językowego – jest indywidualna. Dlatego może ona odzwierciedlać indywidualność mówiącego (czy piszącego), tzn. przyswoić sobie jego indywidualny styl. Nie wszystkie jednak gatunki w równej mierze sprzyjają odbiciu indywidualności mówcy, jego własnego stylu w języku wypowiedzi. Pod tym względem najlepsze są gatunki literatury artystycznej: indywidualizacja stylu jest tu bezpośrednim zadaniem wypowiedzi, stanowi jeden z jej głównych celów (niemniej także w granicach literatury artystycznej poszczególne gatunki mają niejednakowe możliwości wyrażenia indywidualności i jej różnych aspektów). Natomiast najmniej dogodne warunki stwarzają te gatunki mowy, które wymagają standardowej formy, jak np. wiele odmian dokumentów urzędowych, rozkazy wojskowe czy polecenia wydawane w cyklu produkcyjnym. Znajdują w nich wyraz jedynie najbardziej powierzchowne, nieomal biologiczne strony indywidualności (a i to głównie w ustnej realizacji tego typu znormatywizowanych wypowiedzi). W znakomitej większości gatunków mowy (z wyjątkiem artystyczno-literackich) indywidualny styl nie należy do intencji wypowiedzi, nie jest jej jedynym celem, lecz, by tak rzec, epifenomenem, wartością dodatkową. Różne gatunki mowy mogą ujawniać różne warstwy i aspekty osobowości, zaś między indywidualnym stylem a językiem ogólnonarodowym mogą zawiązywać się rozmaite wzajemne stosunki (Bachtin 1986: 353).

W dalszej części artykułu chciałabym – ukazując wartość analiz stylu indywidualnego dla badań genologicznych – podnieść rangę jednostkowego mówienia w charakterystyce typów tekstów.

Z wypowiedzi Bachtina wynika niezbicie, że styl indywidualny, tak jak kategorię stylu w ogóle, należy – w świetle założeń genologii – rozpatrywać na kilku poziomach: konkretnej realizacji tekstowej, na poziomie modelu wypowiedzi (gatunku) oraz, o czym pragnę przekonać, także na poziomie ponadgatunkowym. I od tego najwyższego poziomu chciałabym rozpocząć kolejny etap refleksji.

Różnorodność sytuacji komunikacyjnych zakłada konieczność odwoływania się mówiących do bogatego, przyswojonego przez członków danej kultury, zasobu

gatunkowych wzorców wypowiedzi. Tym samym, styl indywidualny wchodzi w relację wyznaczaną z jednej strony przez układ: styl funkcjonalny – styl gatunku – styl wypowiedzi, z drugiej: rodzina gatunków – gatunek (model) – realizacja gatunku. Jednostkowy mówca produkuje w ciągu swego życia wiele tekstów. W różnych sposobach językowego działania, gdy rozmawiamy, przemawiamy, przepraszamy, obiecujemy itp., w różnych okolicznościach, różnie kształtując relacje ze swoimi interlokutorami, występując w odmiennych rolach komunikacyjnych, sięgamy po różne formy wypowiedzi, by wyrazić nasze intencje. Zatem zakres stylu indywidualnego rozciąga się na określony (mniej lub bardziej rozbudowany i zróżnicowany) repertuar gatunków mowy. W tym ujęciu idiosstyl jest traktowany jako kategoria w dużym stopniu heterogeniczna (Gajda 1988 a, b). Gatunki specyfikujące mowę indywiduum stanowiłyby rodzinę, której zakres rozpinąłby się między biegunami życia jednostki (narodzin i śmierci), a wewnętrzne podziały przebiegałyby według – warunkowanych kolejami losu – granic poszczególnych typów sytuacji komunikacyjnych, w których danej jednostce przychodzi uczestniczyć. Elementem łączącym składniki owej rodziny gatunków byłaby kategoria podmiotu. Jakie perspektywy badawcze odsłania przed genologią spojrzenie na styl indywidualny z tej perspektywy?

Dla genologii istotne są obserwacje dotyczące zasobu gatunków składających się na indywidualną aktywność językową – podobieństwa, różnice, uwarunkowania, decydujące o specyfice gatunkowego repertuaru konkretnych uczestników grup kulturowych i społecznych. Równie ważne będą efekty badań, zmierzających do ukazania, w jaki sposób przeobrażenia kultury, np. zmieniające się style życia i preferencje zachowań, wpływają na przekształcenia indywidualnych rejestrów gatunków? W charakterystyce stylu mówienia jednostki podmiot interesuje nas nie tylko jako indywiduum, ale także jako członek wspólnoty społecznej (psychologia rozróżnia tu dwa rodzaje *ja*: *ja* niezależne (kształtowane głównie w kulturach indywidualistycznych) oraz *ja* współzależne (kształtowane w kulturach kolektywistycznych, por.: Wojciszke 2002: 138-139). W tym ujęciu, sporządzając mapę gatunków właściwych danej kulturze w określonym okresie jej rozwoju, warto umieścić na niej informacje o społecznych preferencjach w posługiwaniu się konkretnymi strukturami tekstowymi. To, jakie kolekcje form wypowiedzi skupiają się wokół kolekcji podmiotów (grup społecznych), które grupy dysponują szerokim, a które wąskim zasobem schematów gatunkowych, czy mobilność jakiejś grupy społecznej lub zawodowej wpływa, i w jakim zakresie, na zmiany w zasobie wyróżniających ją gatunków, która z grup przyczynia się do kreowania nowych gatunków, a której działalność ma charakter stabilizujący czy zachowawczy, rzuca

wyraźniejsze światło zarówno na indywidualne style mówienia (wydobywając w nich pierwiastek społeczny)⁵, jak i na interesującą genologię ewolucję systemu gatunkowego, które dynamikę kształtują zarówno indywidualne teksty, jak i zmiany w obrębie sytuacji oraz interakcji społecznych.

Do przedstawionych tu kilku zaledwie przykładów dołączyć można drugi krąg zagadnień skupionych wokół problemów związanych z zachowaniem jednostki wobec schematów gatunkowych. Panuje powszechna zgoda co do tego, że podmiotowi wypowiedzi przysługuje prawo wyboru wzorca dla realizacji swych celów komunikacyjnych. Mimo iż ów wybór jest uwikłany w sieć relacji i uwarunkowań natury kontekstualnej, trudno podważyć autonomiczny charakter decyzji, jakie podejmują uczestnicy gier komunikacyjnych. Jak zatem pogodzić „przymus gatunku” (przypomnę założenie o obligatoryjnym odwołaniu się do reguł gatunkowych przy konstruowaniu wypowiedzi) z wolnością i kreatywnym aspektem indywidualnej aktywności językowej? Otóż, jak pisze, starając się unieważnić tę pozorną w istocie sprzeczność, Grzegorz Grochowski: „relacja, jaka zachodzi między gatunkiem a tekstem, nie daje się ująć jako wariant relacji «typ – okaz»”. (Grochowski 2004: 24), bowiem podmiotowi przysługuje zawsze możliwość dokonania innych wyborów, co wynika z interakcyjnego charakteru związku między schematem gatunku a kontekstem jego użycia (por. m.in. Eggins, Martin 2001: 160). Niepowtarzalność podmiotowej ekspresji polega między innymi na tym, że konkretna wypowiedź odsłania „ślady” świadomości genologicznej jej nadawcy, które pozwalają odbiorcy – w akcie konfrontacji z własnym systemem kategoryzacji tekstów – jedynie w przybliżeniu umieścić dany tekst w interpretacyjnych ramach oczekiwanego przezeń modelu.

Aktywność stylotwórcza podmiotu w sferze działań objętych konwencjami gatunkowymi jest rozległa, obejmuje różne rodzaje działań. Może to być świadoma

5 Gdy koncentrujemy się na zachowaniach podmiotu jednostkowego, nawet wtedy, gdy pytamy o jego odrębność, oba obrazy (społeczny i indywidualny) stapiają się, bowiem w kondycję autonomicznego podmiotu wpisana jest nieusuwalna sprzeczność – podległości i niezależności. Oddzielenie społecznych i jednostkowych determinantów stylu, choć teoretycznie możliwe, w praktyce jednak okazuje się niezwykle trudne do rozstrzygnięcia. Jak określili to Ronaldo Laing, człowiek nie potrafi odróżnić w swojej rzeczywistości tego, co na skutek przymusu *maski* stało się jego integralną częścią, co jest w nim indywidualne, a co świadomie lub nieświadomie przejęte (Laing 1997: 92). Kody – społeczne i indywidualne – wchodzą bowiem w rozmaite interakcje, wzajemnie się ograniczając i oddziałując na siebie, por.: Gajda 1996: 251). Stylistyka współczesna stoi mocno na gruncie przeświadczenia, iż między obiema relacjami: *ja – ja sam* oraz *ja – inni* zachodzi ścisły (i trudny do rozdzielenia) związek (Gałdowa 2000: 16).

„gra” gatunkami, której reguły wskazują zawsze na oryginalność wypowiedzi. Jednym z najczęściej stosowanych zabiegów przystosowujących reguły gatunkowe do potrzeb indywidualnej artykulacji jest kontaminacja wyróżników różnych wzorców. Sposobem bardziej wyrafinowanym jest z pewnością kontaminowanie połączone z przekształcaniem łączonych składników (por. Wojtak 2004 a oraz analizy realizacji gatunków prasowych w Wojtak 2004 b). Świadome stapianie wzorców różnych gatunków w tekście jest częstym środkiem powodującym modyfikacje parametrów pragmatycznych wypowiedzi – służy autoprezentacji, pozwala osiągnąć inny niż konwencjonalny cel komunikatu, w odmienny sposób sytuuje rolę odbiorcy oraz ustanawia inny niż programowany przez dany gatunek stosunek do interlokutora itp. (zob. Dobrzyńska 1996: 137; Żmigrodzki 2000; Boniecka, Panasiuk 2004). Warto przy okazji zauważyć, że tego rodzaju podejście do wzorców gatunkowych nie stanowi wyłącznej domeny działań artystycznych – wywiad możemy stylizować na przesłuchanie lub rozmowę towarzyską, z kolei w rozmowach towarzyskich wykorzystujemy składniki tekstów reklamowych (Kita 1998: 194-196).

Transgresja norm jakiegoś gatunku i włączanie w jego obręb składników innych form może być też dokonywana w sposób niezamierzony przez nadawcę – jest wówczas świadectwem niekompetencji w przestrzeganiu reguł gatunkowych (por. omówienie przykładów w Sujkowska-Sobisz K., Wyrwas K. 2004). Dla badań genologicznych ma jednak znaczenie to, jakie cechy gatunku są używane przez członków społeczeństwa w sposób niezgodny z normą i jak dochodzi do takiego niefortunnego kontaminowania struktur gatunkowych.

Dla indywidualnego podmiotu system genologiczny może być negatywnym polem odniesień – wytworzony przezeń tekst nosi wówczas ślady ostentacyjnego łamania reguł przywoływanych gatunków. Ta „antygatunkowa” postawa jest szczególną cechą współczesnej literatury, opisaną wielostronnie przez jej badaczy.

Innym podejściem do norm gatunkowych będzie z kolei jawne manifestowanie własnej świadomości genologicznej. Sygnały, odsyłające do reguł gatunkowych, służą realizacji różnych zamierzeń, najczęściej jednak wprowadzają – na poziomie metarefleksji – wątki dyskusji z zastanym modelem taksonomii, zastanym w kulturze pojmowaniem literatury i jej specyfiki (por. Olejniczak 2001; Sławkowa 2004).

Relację: styl indywidualny – styl gatunku – wzorzec (gatunek) może umieścić także w porządku diachronicznym i próbować opisać, jak w poszczególnych etapach życia kształtuje się stosunek podmiotu mówiącego do zastanego repertuaru form mowy, które okresy w życiu jednostki sprzyjają akceptacji i przyswajaniu, a

które – modyfikowaniu czy odrzucaniu pewnych schematów wypowiedzi? Ma to związek z badaniem idiolektu i tożsamości językowej podmiotu z uwzględnieniem upływu czasu i dokonywanych przezeń zmian w zachowaniach komunikacyjnych lokutora (por. Witosz 2004).

Wychodząc z założenia, że: „Tak, jak nie ma tekstów pozagatunkowych, tak też nie ma utworów podpadających całkowicie pod normy jednego gatunku. Tekst przyporządkowany być może różnym genologicznym klasom ze względu na jego różne, brane pod uwagę, własności” (Nycz 1995: 94), genologia lingwistyczna nie marginalizuje również efektów analiz konkretnych wypowiedzi. W strukturze tekstu odciska się zarówno kształtowana przez kontekst kulturowy kompetencja genologiczna jego autora, jak i jego językowa (stylowa) niepowtarzalność. Z konkretnego tekstu, drogą dedukcji, interpretator odtwarza schematy tekstowe leżące u podstaw jego tworzenia. Śledzenie procesu aktualizacji przysposabiającego gatunku do wymogów tekstowych ukazuje nie tylko twórczą potencję indywidualnych podmiotów. Mówi również wiele o budowie schematów gatunkowych, wskazuje na podobieństwa i różnice między gatunkami, na stopień elastyczności wzorców, na dynamiczny charakter ich trwania w kulturze. Genologia z pomocą swego instrumentarium odtwarza i objaśnia indywidualne akty gatunkotwórcze, próbując je usytuować na mapie typologicznej. Systematyczne badanie „indywidualnych” gatunków pozwala, z jednej strony, określać świadomość genologiczną członków społeczności kulturowych, z drugiej, określać tendencje rozwojowe systemów gatunkowych.

Literatura

- Bachtin M., 1986, *Estetyka twórczości słownej*, przeł. D. Ulicka, Warszawa.
- Balcerzan E., 2000, *W stronę genologii multimedialnej. – Genologia dzisiaj*, red. W. Bolecki, I. Opacki, Warszawa.
- Balowski M., 2001, *Świadomość gatunkowa a wzorzec normatywny (na przykładzie gatunków prasowych)*. – *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Piękno mowy wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Bartmiński J., 1990, *Folklor – język – poetyka*, Wrocław.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., Szadura J., 2004, red., *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań*, t. 3: *Akty i gatunki mowy*, Lublin.
- Bauer Z., 2000, *Gatunki dziennikarskie. – Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków.
- Belke H., 1979, *Problemy typologii i klasyfikacji tekstów użytkowych*, „Pamiętnik Literacki”, z. 3.

- Bernacki M., Pawlus M., 1999, *Słownik gatunków literackich*, Bielsko-Biała.
- Boniecka B., Panasiuk, 2004, *By wyjść poza standard (życiorys, podanie, a list motywacyjny)*. – *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Czermińska M., 1996, *Badania nad prozą niefikcyjną – sukcesy, pułapki, osobliwości*. – *Wiedza o literaturze i edukacja. Księga referatów Zjazdu Polonistów*, red. T. Michałowska, Z. Goliński, Z. Jarosiński, Warszawa.
- Dobrzyńska T., 1996, *Tekst w perspektywie stylistycznej*. – *Tekst i jego odmiany*, pod red. T. Dobrzyńskiej, Warszawa.
- Dobrzyńska T., 2004, *Międzystylowe pożyczki gatunkowe jako źródło odnowy poetyk w czasach przełomów*. – *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Eggins S., Martin J. R., 2001, *Gatunki i rejestry dyskursu*. – *Dyskurs jako struktura i proces*, red. T. A. Van Dijk, przekł. G. Grochowski, Warszawa.
- Furman W., Kaliszewski A., Wolny-Zmorzyński K., 2000, *Gatunki dziennikarskie. Specyfika ich tworzenia i redagowania*, Rzeszów.
- Gajda S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa-Wrocław.
- Gajda S., 1988 a, *O pojęciu idiosylu*. – *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra.
- Gajda S., 1988 b, *Styl indywidualny a współczesna stylistyka*. „Z polskich studiów slawistycznych”. S. VII, t. 2, Warszawa.
- Gajda S., 1990, *Gatunki wypowiedzi*. – *Sprawozdania 1987 – 1990*. Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział II Języka i Literatury. Seria B., red. W. Hendzel, Opole.
- Gajda S., 1991, *Gatunki wypowiedzi potocznych*. – *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*, red. S. Gajda, Z. Adamiszyn, Opole.
- Gajda S., 1996, *Styl osobniczy uczonych*. – *Styl a tekst*, red. S. Gajda, M. Balowski, Opole.
- Gajda S., 2001, *Historia XX-wiecznej polszczyzny literackiej i jej odmian stylowych*. – *Polshczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa.
- Gałdowa A., 2000, Wprowadzenie. – *Tożsamość człowieka*, red. A. Gałdowa, Kraków.
- Giddens A., 2003, *Nowe zasady metody socjologicznej. Pozytywna krytyka socjologii interpretacyjnych*, przekł. G. Woroniecka, Kraków.
- Grochowski G., 2004, *Czy istnieje tekst poza gatunkiem?* – *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Kita M., 1998, *Wywiad prasowy. Język – gatunek – interakcja*, Katowice.
- Malinowska E., 2001, *Wypowiedzi administracyjne. Struktura i pragmatyka*, Opole.
- Mazur J., 1990, *Styl i tekst w aspekcie pragmatycznym*, „Socjolingwistyka”, nr 9.

- Mistřík J., 1975, *Žánre vecnej literatúry*, Bratislava.
- Mistřík J., 1985, *Štylistika*, Bratislava.
- Nycz R., 1995, *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*. Warszawa.
- Olejniczak J., 2001, *Gatunek jako temat. – Genologia dzisiaj*, red. W. Bolecki, I. Opacki, Warszawa.
- Ostaszewska D., 2000, red., *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. I: *Mowy piękno wielorakie*, Katowice.
- Ostaszewska D., 2004, red., *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. II: *Tekst a gatunek*, Katowice.
- Sandig B., 1986, *Stilistik der deutschen Sprache*, Berlin – New York.
- Sandig B., 1995, *Tendenzen der linguistischen Stilforschung. – Stilfragen*, red. G. Stickel, Berlin.
- Sandig B., Selting M., 2001, *Style dyskursu. – Dyskurs jako struktura i proces*, red. T. A. Van Dijk, przekł. G. Grochowski, Warszawa.
- Skubalanka T., 1992, Czy można mówić o istnieniu systemu stylistycznego?, „Stylistyka” I.
- Skubalanka T., 2001, Podstawy analizy stylistycznej. Rozważania o metodzie, Lublin.
- Sławkowa E., 2004, *Antygatunek i metagatunek a struktura tekstu (kilka wybranych zagadnień)*. – *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Sujkowska-Sobisz K., Wyrwas K., 2004, *Dwa typy kontaminacji gatunkowych. – Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Ulicka D., 2004, *Narracyjna i nienarracyjna koncepcja dyskursu literaturoznawczego*, „Przestrzenie Teorii”, nr 1’.
- Wilkoń A., 2004, *Ponadgatunkowe typy wypowiedzi. – Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Witosz B., 2001, red., *Stylistyka a pragmatyka*, Katowice.
- Witosz B., 2004, *Lingwistyczna koncepcja idiolektów a problem tożsamości. – Narracja i tożsamość (1). Narracje w kulturze*, red. W. Bolecki, R. Nycz, Warszawa.
- Wojciszke B., 2002, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Warszawa.
- Wojtak M., 1998, *Stylistyka a pragmatyka – stan i perspektywy w stylistyce polskiej*, „Stylistyka” VII.
- Wojtak M., 2004 a, *Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe. – Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Wojtak M., 2004 b, *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Żmigrodzki P., 2000, *Przemiana czy upadek recenzji językoznawczej? Uwagi metalingwistyczne. – Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1., *Piękno mowy wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice.

- Дементьев В. В., Седов К. Ф., 1998, *Социопрагматический аспект теории речевых жанров. Учебное пособие*, Саратов.
- Кожина М. Н., 1999, *Стиль и жанр: их вариантивность, историческая изменчивость и соотношение*, „Stylistyka” VIII.
- Салимовский В. А., 1998, *Речевые жанры научного эмпирического текста. – Текст: стереотип и творчество. Межвузовский сборник научных трудов*, ред. М.П. Котюрова, Пермь.

Individual Style and Genology

The author of the article analyses the relations between the category of genre and the one of style on three different planes:

- Individual style – functional style (language variety)
- Individual style – genre style (pattern)
- Individual style – specific text

The above mentioned contexts allow to present the issues connected with the study of the individual style, which could inspire the contemporary genology.

Keywords: *genre, style, individual style, genre style, functional style, genology.*

[e-mail: bozena@witosz.neostrada.pl]